

NAGY FERENC: BEVEZETÉS A MAGYAR NYELV SZÖVEGTANÁBA

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar. Kézirat.
Tankönyvkiadó, Budapest, 1981. 155 p.

1. Nagy Ferenc úttörőként is kiemelkedő munkája, a *Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába* című egyetemi jegyzet 1981-ben látott napvilágot. Sajnos, a kegyetlen sors nem engedte meg, hogy szerzője néhány évvel később a közben nagy számban megjelent idevágó munkákat is felhasználva átdolgozott formában és könyvalakban kiadja. Egykori kedves tanítványom, majd munkatársam és barátom ugyanis fiatalon, tele tervekkel, elgondolásokkal, mondhatnánk: a munka, az alkotás lázában égve 1984-ben örökre eltávozott közülünk. Minthogy azonban olyan összefoglaló művel állunk szemben, amelyet tanárok és hallgatók ma és a jövőben is haszonnal forgathatnak, — úgy gondolom — a jelen kötetben föltétlen szólni kell róla. És még talán az sem hibáztatható, hogy magam a megjelenése után hamarosan ismertettem a Magyar Nyelv hasábjain. Így tudniillik csaknem egy évtized elmúltával ismét mérlegre tehetem a tekintetben is, hogy a vele kapcsolatos akkori — értékelő és bíráló — megállapításaim kiállták-e az idők próbáját.

2. Abból indulok ki, hogy Nagy Ferenc igen szerencsés kutatói és oktatói alkat volt — nem győzöm hangsúlyozni, milyen felmérhetetlen veszteség a tudomány és az egyetemi oktatás számára egyaránt, hogy mindezt immár csak múlt időben mondhatjuk. A magyar nyelv és irodalom mellett latin szakos lévén korán megismerkedett a filológia lényegével, módszerével. Aztán úgy adatott, hogy — egy kissé leegyszerűsítve a dolgot — „kijárta” mind a hagyományos, elsősorban nyelvtörténeti, mind pedig az újabb leíró és vizsgálati módszereket követő „iskolákat”: otthon volt például a strukturalista és a generatív grammatikában, illetve nyelvészetben is. Külön érdekelték a nyelv kvantitatív sajátosságai, de ezen túlmenően vonzódott általában is a gyakorlat, az alkalmazott nyelvtudomány egyes ágai, mindenekelőtt a kriminalisztikai nyelvészet felé. De jártas volt a stilisztikában, a régi és a mai szépirodalomban is. Végül pedig nem feledkezhetünk meg kivételes didaktikai érzékéről: szeretett és tudott tanítani, nem véletlenül volt sok önkéntes tanítványa, és nem véletlenül jártak vissza hozzá később is hallgatói. Elmélet és gyakorlat, régi és új módszer így kapcsolódott egybe Nagy Ferenc munkásságában, de olyan módon, hogy mindig igazi filosz maradt.

Minderre azért utaltam, mert a jelzett vonások szinte kivétel nélkül tükröződnek ebben a szövegtani bevezetésben is.

3. És most lássuk magát a művet. A szerző az előszóban tájékoztat munkája beosztásáról: „A jegyzet két részből áll. Az összegző, áttekintő fejezetek bemutatják a szövegtan egyes szintjeit, példákkal szemléltetik az új vagy újnak tetsző szövegtani fogalmakat, és irodalom közlésével szolgálják a szövegjelenségek mélyebb megismerését. A jegyzet második része szövegszintek, szövegtani kategóriák szerint közöl olyan gyakorlatokat, feladatokat, amelyek az elméleti ismeretek megszilárdítását segítik elő.” (3.)

Az első rész *A szöveg tudománya* című fejezettel kezdődik, és ennek keretében olvashatunk a „történeti előzmények”-ről, valamint „a szövegtan felosztása”-ról. A szövegtan történeti előzményeit tárgyalván a szerző helyesen emeli ki, hogy a „nyelvészeti gondolkodás az idők során vissza-visszatért bizonyos kevésbé megoldott kutatási témákra azon egyszerű oknál fogva, hogy az adott kor tudományos színvonalán még mélyebb összefüggéseket, ismeretanyagot tárjon föl” (5). Majd ügyesen foglalja össze (5–11), hogy mely diszciplínák (a leíró nyelvtan; az antik retorika; az ars dictandi; a modern retorika; a filológia, benne különösen a klasszikus filológia; a szerzőségvizsgálatok; az epigonirodalomra, a stílusutánzásra, a stílusparódiára irányuló irodalomtörténeti vizsgálódások; a stilisztika; illetve végső soron a nyelvészet: a hagyományos szintaxis, a strukturalista és a generatív kutatások, később a tartalomelemzés, valamint a szövegstatisztika és a szemiotika) hogyan segítették az akkori szövegtan kikristályosodását.

A szerző a „szövegtan” elnevezés helyességét ügyes érvekkel bebizonyítva ez új diszciplínán belül megkülönböztet szövegelméletet és szövegtypológiát, illetőleg különleges — azaz egy meghatározott nyelv idevágó kérdéseivel foglalkozó — szövegtant (11–13). Ez a szövegtan viszont lehet minőségi (kvalitatív) és mennyiségi (kvantitatív), valamint leíró (szinkrón) és történeti (diakrón). Ezek részterületei: a szöveggrammatika, a szövegjelentés- és a szövegstilisztika. Joggal és okkal említi meg Nagy Ferenc az alkalmazott szövegtant, benne a szövegtannak a fogalmazás-tanításra gyakorolt hatását, továbbá a kriminalisztikai és a pszichiátriai nyelvészetet.

Ezután olvashatunk a szöveg fogalmáról és jellemzőiről (15–17; helyesen emeli ki a szerző, hogy „(...) a nyelvi jelek szöveggé válása együtt járhat más jelek szerveződésével”, 15), majd a szöveg fajtáiról (18–21; beszélt és írott szöveg, a kohézió szerepe stb.).

A szöveg szerkezete című fejezet (22–32), miután utal a szövegtan közelebbi feladatára („(...) a szövegalkotás azon formái, grammatikai és értelmi, jelentésbeli lehetőségeit leltározza, amelyekből az író, a beszélő az alkalomhoz illően választhat”, 24), szól a szöveg mikroszerkezetéről (szövegmondat, mondatfömb, bekezdés stb.), illetőleg makroszerkezetéről (bevezetés, tárgyalás és befejezés, hiányos és teljes szerkezetű szövegtypus stb.).

A szöveg grammatikája című rész (33–44) tárgyalja az egyes elemek szöveggé szerveződésének a grammatikai szabályait (mondatfonetikai eszközök, az egyeztetés és a sorrend szerepe; a téma—réma, illetőleg topic—comment kérdései; mondategész és mondategység, valamint szabad és csonkított mondat; a kötőelemek — konjektorok — funkciója; a hátra-, a jelenre és az előreutalás és ezek eszközei; a szövegidő stb.).

A szöveg jelentéstana (45–56) taglalja a lineáris kohézió eszközeit, mindennek előtt az antik retorikában gondolatalakzatnak nevezett jelenségeket (felsorolás, felosztás stb.), továbbá a tartalomelemzés kategóriáit, a jelentéssíkok létrejöttét és az előfeltevés vagy preszuppozíció kérdéseit.

A Szöveg a közlésben című fejezet (57–68) a hét kommunikációs összetevő tárgyalása során kitér olyan fontos jelenségekre, mint a közlés stratégiája és taktikája, az egynemű és heterogén szövegek, a redundancia és a szövegfolytonosság bizonytalansága, a beszédhelyzet, a kontextus és a szövegelőzmény, valamint a metakommunikációs eszközök.

A szöveg stílusa című fejezetben (69–84) szó esik a következő szövegstilisztikai jelenségekről: a korstílus, a csoportstílus, a műfaji és az egyéni stílus szövegjegyei; az előismeretek fontossága; származtatott szöveg, stílusparódia és szövegkeveredés;

kapcsolódási lehetőségek, a tömbösödés és az utaló eszközök, laza és szoros lineáris kohézió; a történeti szövegstilisztika.

A szerző — nagyon is érthetően — beiktatott munkájába egy kvantitatív kérdésekkel foglalkozó fejezetet is. *A szöveg mennyiségi viszonyai* címen (85—95) szól itt az egyes szövegjelenségek aránykülönbségeinek stilisztikai értékéről, a lineáris kohézió erősségének a méréséről, végül pedig arról, hogy a szövegjelenségek keverési arányaiból hogyan lehet következtetni a fogalmazó személyiségi vonásaira.

A jegyzetet — mint utaltam rá — az egyes fejezetekhez kapcsolódó változatos gyakorlatok, feladatok teszik teljessé, és az idegen műszók rövid értelmezése (147—149), valamint az ezúttal különösen hasznos tárgymutató (151—153) zárja.

4. Nagy Ferenc egyetemi jegyzetének a következő föltétlen pozitívumait emelem ki. 1. Helyes célkitűzés: „Jegyzetünk arra a feladatra vállalkozik, hogy a szerteágazó szövegtani kutatásokat rendszerbe foglalva és kritikailag elemezve áttekintést adjon a tudományok egész sorából kinőtt és most már önálló életet élő szövegtanról.” (3.) — 2. Helyes eljárás mód: a szerző nem „egy-egy szövegtani irányzat szellemében” (3) írta meg jegyzetét, hanem az idevágó régebbi és új munkákat józan és reális szemlélettel felmérve szintézist adott a mai oktatás számára. — 3. A jegyzet felöleli a szövegtan valamennyi fontos területét. — 4. A megfelelő elméleti tudnivalók mellett megfelelő szinten kitér a gyakorlatra, a legkülönbözőbb műfajú szövegek megszerkesztésének, megfogalmazásának az alapvető kérdéseire. — 5. A jegyzetben a szövegértés szintén megkapja a kívánatos teret. — 6. Változatos és kitűnő illusztráló szövegeket alkalmaz (l. a *Forrásjegyzék* című részt: 145), beleértve a beszélt nyelv műfajait is. — 7. Jó összefoglalások, szemléltető ábrák stb., továbbá kitűnően összeállított szakirodalmi jegyzékek találhatók a jegyzetben. — 8. Változatosak, meggondolkozatóak a feladatok. — 9. Utoljára, de nem utolsósorban külön utalok a jegyzetnek a jó értelemben vett didaktikus jellegére. Az eddig mondottakon kívül megemlítem még a jegyzet világos felépítését, a mondanivaló érthető megfogalmazását, a lényeges dolgok megfelelő kiemelését, valamint azt, hogy a szerző igyekszik minden — új — fogalmat megmagyarázni, és hogy utal a korábban — főként a grammatikában — tanultakra.

5. Már a korábbi recenziómban jeleztem, hogy — mint a szerző maga is utalt rá — több fejezet alaposabb kidolgozást kíván. Ez az elmúlt évtized bő termése következtében még aktuálisabbá vált. Mindez vonatkozik valamennyi fejezetre, az azokban tárgyalt részjelenségekre, mégis — úgy gondolom — mindenekelőtt a következő irányba kellene kitérni a vizsgálódásokat, az eddigi eredmények számbavételét, illetve az összefoglalást: (a) a szövegfajták, a szövegtipológia és a normák kérdése; (b) a szemantika és a pragmatika, illetve regiszternyelvészet; (c) a logika (l. pl. Békési Imre munkáit); (d) az irodalmi szövegek interpretációja (Petőfi Sándor János megjelölésével: szemiotikai textológia; l. *Szemiotikai szövegtan*. Szerk.: Petőfi S. János és Békési Imre, Szeged, 1990. 7—21); (e) a retorika (a gondolatalakzatok tárgyalása egyébként sem megnyugtató a jegyzetben), valamint (f) a stilisztika felé. Ezenkívül föltétlen ki kellene egészíteni természetesen a szakirodalmi jegyzékeket (ehhez jó fogódzót adna az említett szegedi kiadvány bibliográfiai része: i. h. 117—126, 127—133).

Megjegyzem még a következőket:

1. Örültem, hogy Nagy Ferenc — reális indokkal (l. a 11. lapot) — a „szövegtan” elnevezés mellett állt ki. Tudniillik az 1978-ban Kaposváron megrendezett konferencián magam a zárószóban — figyelembe véve az ott elhangzottakat — e mellett a megnevezés mellett foglaltam állást (l. *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. Szerk. Szathmári István és Várkonyi Imre. MNyTK. 154. Budapest, 1979. 142).

Nos, később mintha ez a megjelölés — nyilván idegen nyelvi hatásokra — háttérbe szorult volna. Ismét örülök tehát, hogy Petőfi S. János és Békési Imre sorozatuk címében és magában a kötetben is több helyütt ezt a terminus technicust alkalmazták.

2. Nehéz kérdés a szövegstilisztika dolga. Magam egyfajta rendszerezéssel megpróbálkoztam (ide véve a mondaton túlmutató és a szöveg egészére kiható, meghatározott stílusértékkel rendelkező jelenségeket; 1. *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Szerk.: Rácz Endre és Szathmári István. Budapest, 1983. 320—355), de én sem tartom végleges megoldásnak.

3. Említett recenzióban ezt írtam: „Jó volna a későbbiek során még több fogódzót adni az úgynevezett szövegalkotáshoz, hogy a szövegtan igazán nyelvhasználat-központú legyen”. (I. h. 359.) Tudtommal a régi — valójában egyáltalán nem eredménytelen — fogalmazástanítást ez idáig még senki sem dolgozta át (vagy ki?) a modern szövegtan, a kommunikációelmélet, a pragmatika, az interakcióelmélet stb. eredményeit felhasználva, jóllehet „szövegalkotás” címen többen több lényeges dolgot rávilágítottak. Az igazi anyanyelvi nevelés számára ennek a kidolgozása elengedhetetlen!

4. Ugyancsak a korábbi ismertetésemben utaltam arra, hogy a nyelvtudományban bekövetkezett kétségtelenül nagyarányú gazdagodás nem kis zűrzavart is eredményezett. Ez utóbbival kapcsolatban említettem, hogy több új vagy lényegesen megújult diszciplína (pl. a szövegtan is, de a szemiotikáról, a szemantikáról, sőt a stilisztikáról szintén elmondható) igyekszik mintegy „bekebelezni” a többit. Nos, ez máig nem következett be, sőt a stilisztika — szerintem lényegében ok nélkül — több helyütt háttérbe szorult. Annyit azért hozzátehetünk az eddigiekhez, hogy az utóbbi években mintha a retorika törekedne efféle cél felé.

6. Végezetül meg kell állapítanunk, hogy Nagy Ferenc itt tárgyalt jegyzetét — legalábbis nálunk — sajnálatos módon nem követte hasonló feldolgozás. Kiváló kollégánk emléke is arra kötelez, hogy folytassuk, amit ő „nem egészen dicstelenül” elkezdett.

Szathmári István

Irodalom

Szathmári István, *MNy*. LXXIX. (1983.) 3. 357—359.